

ƏLİSA ƏHMƏDOV

*Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin professoru,
fəlsəfə elmləri doktoru*

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**SAĞLAM VƏ AĞILAUYGUN TƏLƏBAT TƏRBIYƏSİ
MÜHÜM VƏZİFƏDİR**

Açar sözlər: *sağlam tələbat, ağılauyğun tələbat, mənəvi tərbiyə, özünüifadə tələbatı, mənəvi istehsal, mənəvi dəyərlər*

Ключевые слова: *здоровые потребности, разумные потребности, нравственное воспитание, потребность самовыражения, духовное производство, духовные ценности*

Key words: *moral education, spiritual knowledge, moral support, spiritual life, healthy requirements, self-expression*

Hazırkı dövrdə şəxsiyyətin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsində, onun mənəvi aləminin zənginləşməsində sağlam tələbatın böyük rolu vardır. “Tələbatın sağlamlığını, ağılauyğunluğunu qiymətləndirmək həmişə ictimai etalonun olmasını nəzərdə tutur. Bu etalona uyğun gəlməyən tələbat qeyri-sağlam tələbatlar sırasına keçir”(1,c.19).

Tələbatın sağlamlığı, ağılauyğunluğu meyarları ümumbəşəri əxlaq tərəfindən hazırlanmışdır. Bu əxlaqın norma və tələbləri əsrlər boyunca formalaşmış, şifahi xalq yaradıcılığında, məişət mərasimlərində və dini mərasimlərdə, gündəlik həyat tərzində təcəssüm tapmışdır. Xalq təsəvvüründə o tələbat sağlam sayılmışdır ki, onun təmin edilməsi insanın özünə zərər vermir, haqq, ədalət tələblərinə, düzlük və əməksevərlik ideallarına uyğun gəlir. Əksinə, tamahkarlıq, acgözlük, hədd-hüdud bilməmək, avaralıq və sairə bağlı hər şey qeyri-sağlam tələbat adlandırılmışdır.

Bizim cəmiyyətdə o tələbat qeyri-sağlam tələbat sayılır ki, onun təmin edilməsi insan orqanizminin normal fəaliyyətinə və inkişafına əngəl törədir, şəxsiyyətin düşkünləşməsinə gətirib çıxarır, fərdin və ya sosial qrupun daha geniş sosial birliklərlə və bütövlükdə cəmiyyətlə ziddiyyətə girməsinə səbəb olur. Bu mənada qeyri-sağlam tələbat patoloji tələbat da adlandırıla bilər. Buraya həm fizioloji patologiya (spirtli içkilərə, papirosa, narkotik maddələrə həddindən artıq aludəçilik), həm də sosial patologiya daxildir. Sosial patologiya cəmiyyətə zidd tələbatda təzahür edir. Bu cür tələbatın ödənilməsi subyektin antisosial hərəkətləri hesabına başa gəlir.

Sağlam, ağılauyğun istehlak və sağlam tələbat eyni şey deyildir. Əşyabazlıq və istehlakçılıq haqqında diskussiyalarda çox vaxt belə bir mühakimə ilə qarşılaşırıq: insana istədiyi qədər maddi nemət verin, hədsiz istehlakın gərəksizliyini o özü başa düşəcəkdir. Son dərəcə yanlış fikirdir! Hədsiz-hüduzsuz istehlak, ola bilsin, bədəni bəzəyir, lakin qəlbi əsarət altına alır. İstehlakçı ideallarının təşəkkülünü özbaşına buraxmaq, istehlak mədəniyyəti formalaşdırmamaq meşşan psixologiyasının hücumları qarşısında geri çəkilmək demək olardı. Bu psixologiya üçün “kifayətdir” sözü mövcud deyildir, çünki meşşanın, istehlakçının həyat kredosu daim tələb edir: “Yenə verin!”, “Azdır!”, “Başqalarında olduğundan çox istəyirəm!”. Bu isə, öz növbəsində, o deməkdir ki, tələbatın şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafına uyğunluğu meyarı pozulmuşdur.

B.S.Yerasovun düzgün qeyd etdiyi kimi, “insan tələbatının sağlamlığı, ağlauyğunluğu meyarları istehlaka münasibətdə həm də əxlaqi meyarlardır. Yüksək əxlaqi mədəniyyətə malik şəxsiyyət cəmiyyətin imkanları ilə hesablaşmaya bilməz, o şeyi tələb etməz ki, cəmiyyət hələlik həmin tələbatı ödəmək iqtidarında deyildir” (2, c.45).

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, insanların ictimai tələbatının strukturunda baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri sosial-mədəni tələbatın birinciliyini, şəxsiyyətin həyat fəaliyyətində bu tələbatın mühüm əhəmiyyətini şübhə altına ala bilməz. Məlumdur ki, ən zəruri ehtiyac və tələbat ödəndikcə, maddi və mənəvi tələbatların qarşılıqlı nisbəti dəyişir: sosial, yaradıcı, mənəvi tələbatın əhəmiyyəti və rolu getdikcə artır.

Bəzən deyirlər ki, insana az şey lazımdır. Əgər ən adi tələbat nəzərdə tutulursa, bu, güman ki, belədir. Lakin insanı yaşadan yalnız belə adi tələbat deyildir. Tarixdə tələbatın süni surətdə məhdudlaşdırılması və özünüməhdudlaşdırma cəhdləri çox olmuşdur. Öz tələbatını sadələşdirmək imkanı xülyasından hətta L.N.Tolstoy kimi bir şəxsiyyət də yaxa qurtara bilməmişdir. Lakin böyük yazıçının özünüməhdudlaşdırma cəhdləri çox ciddi mənəvi əzablar bahasına başa gəlmişdir. A.P.Çexov L.N.Tolstoya məntiqli, dəlilli-sübutlu etiraz etmişdir: “Tolstoy deyir ki, insana cəmi-cümlətanı üç arşın torpaq lazımdır. Boş sözdür – üç arşın torpaq ölüyü lazımdır, diriye isə bütün yer kürəsi gərəkdir” (3, c.221).

Şəxsiyyətin sağlam, ağlauyğun tələbatının formalaşmasından danışarkən maddi tələbatı mənəvi tələbatla, məişət tələbatını estetik tələbatla və s. qarşı qoymaq, əlbəttə, düzgün olmazdı. İnsanın mədəni cəhətdən zənginliyi onun tələbatının zənginliyindən asılıdır.

Özünüifadə tələbatı şəxsiyyətin tələbatlar sistemində xüsusi yer tutur. Digər tələbatlardan fərqli olaraq o, irəlicədən müəyyənləşdirilmiş obyektiv istiqamət tanımır. Məsələn, əgər maddi tələbatın obyektı maddi nemətlər, idrak tələbatının obyektı bilik, estetik tələbatın obyektı incəsənət və sairdirsə, özünüifadə tələbatı maddi nemətlərin istehlakı zamanı da, biliklərə yiyələnməkdə, bədii yaradıcılıqda da təmin oluna bilər. “Mədəniyyət: nəzəriyyələr və problemlər” adlı kitabda deyilir: “Tələbatın özünüifadəyə hansı fəaliyyət növündə yol tapmasından, daha doğrusu bu tələbatın hansı başqa tələbatla qoşulmasından asılı olaraq şəxsiyyətin idrak, ictimai-siyasi, estetik və s. meylinə danışmaq mümkündür” (4, c.47). Əgər nəzərə alınsa ki, mənəvi tələbat maddi nemətlərin istehlakında və istehsalında öz ifadəsini tapa bilər, onda mənəvi-istehlakçı və mənəvi-yaradıcı meylləri fərqləndirmək qanunauyğun olar.

Cəmiyyət insanın hansı özünüifadə, özünü təsdiq üsulu tapmasında maraqlıdır. Özünüifadə tələbatının ictimai-faydalı əməkdə təmin olunması bir şeydir, özünüifadənin ən yüksək forması kimi köhnə sikkələr toplamaq başqa şeydir, birisinin özünü xuliqanlıq hərəkətləri ilə təsdiq etməyə çalışması isə artıq tamamilə ayrı şeydir. Özünüifadə tələbatının saxta yolla ödənilməsi saxta tələbat, saxta özünüifadə doğurur. İstehlakçılıq, fərdin özünü malik olduğu əşyalarla təsdiq etmək, ətrafındakıları bahalı zinət əşyaları ilə, dəbin “son sözü” ilə heyrləndirmək meylə saxta özünüifadəyə misal ola bilər. Əsl özünüifadə yalnız sağlam, ağlauyğun tələbatın ödənilməsi zamanı mümkündür.

Şəxsiyyətin özünüifadəsi çoxcəhətlidir. Həm də insan mənəviyyatca nə qədər zəngindir-sə, o, yeni özünüifadə üsullarını da bir o qədər asan tapır. Şəxsiyyətin özünüifadəsi meydanına çevrilə bilməkdən ötrü əmək istirahətlə növbələşməlidir. Əmək və istirahət, mənəvi dəyərlər yaradılması və onların istehlakı, elmi iş və bədii yaradıcılıq- özünüifadə tələbatı bu və buna bənzər fəaliyyət sahələrinin növbələşməsində təzahür edir. Görünür, heç kəs buna şübhə etməz ki, Albert Eynşteyn üçün başlıca özünüifadə sahəsi skripkada çalmaq yox, elm olmuşdur. Lakin məgər skripkada çalmaq nisbilik nəzəriyyəsi yaradıcısı “Mən”-in təzahürünə xidmət etməmişdirmi? Kim bilir, A.Eynşteyndə elmi yaradıcılığa tələbatla yanaşı başqa bir tələbat –

dünyanın bədii dərkinə tələbat olmasaydı, bu dahinin taleyi necə olardı! Məşhur cərrah İbrahim Topçubaşovun elmi yaradıcılığı ilə bəstəkarlıq fəaliyyəti bir-birini necə də tamamlayırdı!

Müxtəlif fəaliyyət növlərində özünüifadə tələbatını ödəyən insan öz həyatı məqsədlərini güdür, ictimai əlaqələr və münasibətlər sistemində öz bənzərsiz yerini tapır. “Ümumiyyətlə” özünüifadənin yeganə modelini quraşdırmaq cəhdi kobud utopiya olardı. Təbiətdə “ümumiyyətlə” özünüifadə mövcud deyildir..

Özünüifadənin konkret formaları, üsulları, növləri müxtəlif adamlarda cürbəcürdür.

Hazırda heç kəs buna şübhə etmir ki, artan mənəvi tələbatların ödənilməsi şəxsiyyət tərbiyəsinin mühüm amilidir. Lakin problemi sadələşdirmək də lazım

deyildir. İncəsənət bilicisi kimi tanınan, bir neçə xarici dili mükəmməl bilən, dünyanın ən məşhur rejissorlarının çəkdiyi filmlərin incəliklərindən baş çıxaran obıvatelləri azmı görmüşük?! Bütün bu biliklər yalnız şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyinin əsasını təşkil etdikdə onun üçün həqiqi mənəvi dəyərə çevrilir.

Geniş mənəvi istehsal prosesi eyni zamanda mənəvi tələbatların kəmiyyət və keyfiyyətcə inkişaf edən istehsalı və təkrar istehsalı prosesidir. İstehsal nəinki istehlak üçün predmet yaradır, həm də bu istehlakın müəyyən xarakterdə olmasını şərtləndirir.

Sağlam mənəvi tələbatdan söhbət gedərkən müəyyən tələbatların inkarına olan tələbat kimi maraqlı bir mənəvi-psixoloji vəziyyətə diqqəti cəlb etmək istərdik. Amerikan alimi, Nobel mükafatı laureatı C.Solk “İnkişaf etməkdə olan insan” adlı kitabında fərdi “psixoloji immunitet” konsepsiyasını irəli sürmüşdür. Bu konsepsiyaya görə təkamül prosesi “fizioloji immunitet” yaratmışdır. Belə immunitetin mahiyyəti yad canlı toxumaların qəbul edilməməsindən, bəzi yad amillərin təsirinə allergik reaksiyadan ibarətdir. Eynən bunun kimi, insanlarda bəzi təzahürlərə, hadisələrə, hətta müəyyən fərdlərə qarşı mənəvi “allergiya” yaranır. Bu cür hadisələr və fərdlər bəzi şəxslər üçün psixoloji cəhətdən “dözülməz” olur. Əgər birinci halı ifadə edən subyektiv vəziyyət ağrıdırsa, fərdin “psixoloji müdafiəsi” həyəcan, narahatlıq, stres vəziyyətində ifadə olunur. “Beyin üçün narahatlıq bədən üçün ağrı kimidir, bu, bizim sağlamlığımızın təminatıdır” (5,c.30-31).

Mənfi reaksiyaların, vəziyyətlərin, müdafiə tələbatının C.Solk tərəfindən sırf bioloji şərh, təkamül baxımından izahı etiraz doğurur. Lakin müəyyən tələbatların inkarına tələbatın olmasına dair onun fikri nəinki psixoloqların, həm də sosioloqların diqqətinə layiq məsələdir, çünki bu cür inkar nəinki ayrıca bir adama, həm də bütöv kollektivlərə, hətta bütövlükdə cəmiyyətə xasdır.

Qadın kosmonavt Svetlana Savitskayanın “Arqumentı i faktı” qəzeti müxbirinin suallarına verdiyi cavablar C.Solk konsepsiyasının başlıca məqamını aydınlaşdırmaq baxımından maraq doğurur. Bu cavablarda qadın kosmonavtlara qarşı düzgün olmayan münasibətdən söhbət gedir. S.Savitskaya “Energiya” Elm-İstehsalat Birliyinin baş konstrukturu Semyonovun qadın kosmonavtları pərən-pərən salmasından danışarkən deyir: “ Qadın kosmonavtlara qarşı onun allergiyası var” (6).

Bizə belə gəlir ki, bu və ya digər adamlarla, hadisələrlə nəinki ünsiyyətdə olmaq tələbatı, həm də, əgər belə demək mümkünsə, ünsiyyətdə olmamaq tələbatı dostlar, daha yaxşı sosial mühit seçilməsi qərarını xeyli dərəcədə şərtləndirir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, mənfi tələbatların hədsiz inkişafı qapalılığa, sosial passivliyə, şəxsiyyətin birtərəfli, qeyri-ahəngdar inkişafına gətirib çıxara bilər.

Xüsusi vurğulamaq istərdik ki, mənəvi istehlakın genişliyi şəxsiyyət mədəniyyətinin göstəricilərindən yalnız biridir. Mühüm göstəricidir, lakin başlıca göstərici deyildir. Şəxsiyyətin mənəvi aləminin zənginləşməsinin əsas meyarı insanın coşqun dəyişdirici fəaliyyətidir,

onun yaradıcılıq potensialının dövlət müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi naminə sərf olunması dərəcəsidir.

Mənəvi dəyərlər aləmi sahilsiz okeana bənzəyir; bu okeanı bircə baxışla əhatə etmək mümkün deyildir. Okean kimi bu aləm də daimi hərəkət və dəyişmədədir. Onun sirlərinə vəqif olmaq, onun hikmətlərindən bəhrələnmək üçün bəsirətli, kəskin zəka, titanik zəhmət və əlbəttə ki, sağlam tələbat gərəkdir. Məhz buna görə də sağlam tələbat tərbiyəsi hazırda şəxsiyyətin mədəni və mənəvi inkişafının ən mühüm istiqamətlərindən biri olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Духовное производство (социально-философский аспект проблемы духовной деятельности). М.,1981.
- 2.Ерасов В.С. Социальная культурология. М.,1997.
- 3.А.И.Бунин. Собр. соч. в 9-ти томах,т.9. М.,1967.
- 4.Культура: теории и проблемы. М.,1995.
- 5.“Знание – сила”,1978, №12.
- 6.“Günay” qəzeti, 22 aprel1995-ci il, № 30.

АЛИСА АХМЕДОВ

ВОСПИТАНИЕ ЗДОРОВЫХ И РАЗУМНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ - ВАЖНАЯ ЗАДАЧА

В статье раскрывается сущность понятий здоровых и разумных потребностей, показываются их основные особенности. Автор всесторонне анализирует роль здоровых и разумных потребностей в нравственном воспитании личности.

Вместе с тем в статье выясняется взаимосвязь здоровых и разумных потребностей с духовным производством, духовными ценностями и здоровым потреблением.

ALISA AHMADOV

EDUCATION OF HEALTHY AND REASONABLE REQUIREMENTS - IMPORTANT TASK

In article the essence of concepts of healthy and reasonable requirements reveals, their main features are shown. Author comprehensively analyzes a role of healthy and reasonable requirements for moral education of the personality.

Additionally, in scientific article the interrelation of healthy and reasonable requirements with cultural wealth and healthy consumption is investigated.

Rəyçilər: f.e.d.D.Y.İsmayılov, t.e.d.A.C.İsgəndərov

Azərbaycan Memarlıq və İnsaat Universitetinin “İctimai fənlər” kafedrasının 27.12.2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (pr№08).